

ИЗУЧАВАНЕ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК В СЕВЕРНОТО ПРИАЗОВИЕ

А. Джельова, В. Н. Пачева

Джельова, А., Пачева, В. Н. Изучаване на български език в Северното Приазовие

В статията се разглежда спецификата на изучаването на българския книжовен език от етническите българи в Северното Приазовие в ситуация на езикова диглосия и интерференция. Поставени са основните проблеми при обучението. Посочени са постиженията и перспективите в овладяването на български език в чужда езикова среда.

Ключови думи: диглосия, интерференция, компетентност.

Джельова, А., Пачева, В. Н. Изучение болгарского языка в Северном Приазовье

В статье рассматривается специфика изучения болгарского книжного языка этническими болгарскими в Северном Приазовье в ситуации языковой диглосии и интерференции. Поставлены основные проблемы такого обучения. Отмечены достижения и указаны перспективы овладения болгарским языком в иноязычной среде.

Ключевые слова: диглосия, интерференция, компетентность.

Dzhelyova, A., Pacheva, V. N. The learning of Bulgarian in the Northern Priazovye

The article examines the specifics of learning literary Bulgarian language by ethnic Bulgarians in Northern Priazovye in a situation of language diglossy and interference. The main problems during teaching are discussed. The achievements and perspectives in mastering of Bulgarian language in a foreign language environment are indicated.

Keywords: Diglossy, interference, competence.

Българите от Северното Приазовие са едно от националните малцинства. Те са беганци от османското иго в българските земи и са пристигнали в Украйна в края на XVIII и началото на XIX в. Обръщаме внимание, че под гореозначения регион разбираме територията, на която се намират всички български села от Северното Приазовие – в Бердянски, Приазовски, Приморски, Акимовски район (Александровка, Андровка, Анновка, Бановка, Богдановка, Ботиєво, Великая Терновка, Волчанское, Вячеславка, Гирсовка, Гюневка, Зеленовка, Инзовка, Коларовка, Лозоватка, Луначарское, Мануйловка, Мариновка, Надеждино, Николаевка, Петровка, Преслав, Полоузовка, Радоловка, Райновка, Софиевка, Степановка Вторая, Строгановка, Трояни, Федоровка), градовете Мелитопол, Бердянск, Приморск и селищата от градски тип Акимовка и Приазовское.

От момента на заселването на българите на тази територия са се случили много политически и социално-икономически промени, но съхраняването на родния език остава един от най-важните проблеми в развитието на българския етнос. Историческите обстоятелства правят така, че Северното Приазовие става полиетнически регион, в който руският език се употребява като общ за всички етноси.

За съжаление, липсват достатъчно условия за развитието на българския език в чуждата езикова среда, тъй като езикът на преселниците функционира изолирано от книжовния език на метрополията. Същият факт обаче има и друга страна: езикът на диаспората в различните му диалектни прояви е съхранил ценни граматически особености и лексика, които очакват нови изследователи.

Още със самото си заселване в Бесарабия, а след това в Таврия българските преселници започват културно-просветна дейност. Културно-просветното дело в Украйна в диакрония е разгледано от Стилиян Стоянов¹. Синхронното състояние на обучението по български език (1990–2002 г.) е представено от Е. Миланов², И. Симеонов³. За дълги периоди връзката между диалектите на преселниците и развиващия се български книжовен език е била прекъсвана. Сега обаче българите в Украйна имат възможност да изучават български език, литература и култура.

В последните двадесет години дейността на българската държава, отнасяща се до етническите българи на територията на Украйна и Молдова, е много по-целенасочена и организирана, отколкото реакцията на държавните институции и организации спрямо но-

воформираните български диаспори в Европа и Северна Америка, резултат на сериозните миграционни процеси в последно време. Значителен напредък е създаването на гражданското сдружение „Асоциация на българските училища в чужбина“ (АБУЧ) и провеждането на кръгли маси (2005, 2006, 2007) и срещи – конференции (2008, 2009, 2010, 2011), организирани от Държавната агенцията за българите в чужбина (ДАБЧ) и от Асоциацията на българските училища в чужбина, където се поставят и проблемите за изучаването на български в чуждоезиковата среда. Принос за развитието на обучението по български език е и финансираната програма „Роден език и култура зад граница“ на МОН. Разработват се проекти от академични и университетски колективи за преподаване на български език на малцинства в чуждоезиковата среда като втори или като трети чужд език. Обстоен анализ на направеното в последните години и на перспективите за българистиката с едно от нейните най-съществени направления – изучаването на български език в мултиетническа среда извън Р България, е направен от Ц. Иванова⁴.

Въпреки усилията от страна на ДАБЧ и на МОН за осигуряването на лектори по български език, литература и култура за университетите и училищата с изучаване на български език извън България, възможността за участие в различни проекти, финансирането (макар и недостатъчно) на закупуването на учебници, речници и други средства, в обучението по български език остават още много нерешени въпроси. Проблемите за разпространяване и изучаване на българския книжовен език в историческата диаспора на териториите на Украйна и Молдова са различни от проблемите при изучаването му от малцинствата на територията на България, а също и при изучаването му от децата на българските емигранти, установили се в европейските държави, САЩ и Канада. Но има и прилики. В историческата и нововоформираната диаспора българският език се усвоява като втори или като трети език, след езика на съответната държава и още един актуален за нейната система на образование чужд език. Това налага гъвкаво и бързо реагиране, което, за съжаление, е далеч от необходимото.

От страна на МОН се осигуряват лектори по български език, литература и култура. Преподаването на български език в Мелитополския държавен педагогически университет (МДПУ) и в Мелитополското дружество за българска култура (МДБК) „Балкани“ се осъществява с лектори от Република България: 2002–2006 г. – С. Стоянов, 2006–2010 г. – Д. Димитрова, от 2012 г. – А. Джельова. Както е известно обаче, лекционните курсове от българи в Украйна са с непостоянен характер, т.е. заниманията може да прекъснат за една, две и повече години до назначаването на следващия лектор. А процесът на обучение по всеки език в чуждоезиковата среда не търпи такива отсрочки.

Освен това обучението по български език е невъзможно за всички етнически българи в южната част на Запорожка област. То е съсредоточено предимно в градовете – Мелитопол, Бердянск, Запорожие, Приморск. Участниците в процеса на обучение имат различни цели и мотиви и обучението трябва да е диференцирано. В Мелитопол в групите, изучаващи български език с лектор, мотивационното равнище е по-високо от средното – 79–89% и дори 90–100%. Това може да се обясни преди всичко с желанието за приобщаване към българската култура посредством езика, посещаване на прародината (всички групи възрастни) и дори получаване на висше образование в България (абитуриенти). Най-високото равнище е характерно за групите абитуриенти, които имат точно определена цел – постъпване във висши учебни заведения в България.

Обучението по български език, което се осъществява в Мелитополския държавен педагогически университет в групите студенти и в групите преподаватели и сътрудници на университета (основно – етнически българи и около 3–5% – просто желаещи да изучават български език), има факултативна форма. Образователна дейност се провежда също и в дружеството за културно-просветна дейност „Балкани“ в групи, сформирани по възрастов принцип – деца – 12 години, ученици 13–16 години (повечето – участници в ансамбъла) и възрастни (активисти на дружеството). Методиката на преподаване, която е ефективна за студентите и сътрудниците на университета, обикновено е неприемлива в различните групи деца и възрастни (50–70 г.), където предлаганият за изучаване материал не се усвоява, ако не се използват методи на обучение, отчитащи възрастовите особености, и ако не се прилага индивидуалният подход. За да бъде ефективен индивидуалният подход, преподавателят трябва да подготвя за всяко занятие цял комплекс от тренировъчни упражнения с различно равнище на сложност. От значение са и уменията му да обясни материала, съо-

бразно началното равнище на владеене на езика и мотивацията на обучавания, което изисква не само индивидуален подход, но и осведоменост за езиковата ситуация в региона.

В останалите селища с етнически българи българският език също се изучава факултативно в училищата, а разпределението на часовете е по остатъчен принцип, което води до ограничаване на хорариума. Например в Украинско-българския регионален многопрофилен лицей в гр. Приморск до 2009 г. седмичният хорариум за български език и литература е бил: 8. кл. – 4 часа български език, 9. кл. – 2 часа бълг. език, 10. кл. – 2 часа бълг. език и 1 час литература, 11. кл. – 4 часа литература. Сега часовете са намалени: 8. кл. – 3 часа бълг. ез, 9. кл. – 2 часа бълг. език, 10. кл. – 2 часа литература, 11. кл. – 2 часа литература. Подобен е нормативът и в училищата в Приморски район в селата Петровка, Манойловка и Инзовка – 1–2 часа седмично, което в мултиезикова среда е крайно недостатъчно за овладяването на книжовноезиковата норма на съвременния български език. Опит за компенсация е дейността на съботно-неделните училища. В това отношение усърдно се работи в с. Преслав и Коларовка. Трудно обаче е осигуряването на преподаватели, които трябва да пътуват до посочените места.

И тук се появява следващият проблем – създаването на достатъчен брой кадри с филологическо образование, които да провеждат обучението. За съжаление, от приетите годишно около 100 кандидат-студенти по Постановление № 103 на МС от 31.05.1993 г. много рядко, почти по изключение, някой се ориентира към филологическа специалност с български език. Една част от тях няма да се завърнат по родните си места след приключване на образованието в България, а други няма да останат и в България.

Въпросът с осигуряването на приемственост е сериозен и заради още един факт – невъзможността университетите в Украйна, в които се учи български, да подготвят необходимите кадри по следните причини: броят на преподавателите специалисти по български език и литература в университетите е крайно недостатъчен и трудно покрива норматива за часове по различните българистични дисциплини. Често се налага преподаването да се осъществява на руски или на украински език. В този случай студентите придобиват необходимата георетико-методическа компетентност, но познатията им за книжовноезиковата норма и възможността да използват български език не отговарят на изискванията.

Към посочените проблеми можем да добавим и още няколко. Организираните и провеждани летни езикови курсове в България са полезни за повишаване на равнището на българския, за запознаване с културата и историята на България, за придобиване на реална представа за съвременното състояние на страната. Те обаче са за ограничен брой кандидати. Организирант се и летни практики за студенти, изучаващи български език. Посещаването на курсовете и практиките се затруднява от проблеми, свързани с подготовката на необходимите документи, за което трябва както много време, така и средства.

Една от възможностите за преодоляване на част от посочените проблеми е самообучението. То може да допълва различните курсове и часовете по български език, недостатъчни по време и интензивност. За целта обаче е необходимо създаването на нови учебни помагала, и то от хора, които познават езика на българите в Украйна и проблемите на социолингвистиката. Създадените в последните години нови учебници и работни тетрадки за различни възрастови групи са съобразени с Общата европейска езикова рамка и са подходящи като начало за ученици и студенти, които не знаят български и за които той е втори или трети в езиковото обучение. Трябва обаче да се има предвид, че обучението в Северното Приазовие засяга младежи билингви, и то с билингвизъм (най-често руски и украински) при сродни езици. Изучаването на български език в ситуация на диглосия и на езикова интерференция при сродни езици (български, руски, украински) е различно от изучаването на български от чужденци или от малцинства в еднородна езикова среда (в България). Методиката на обучение трябва да бъде съобразена с тези особености, за да се развие би- или трилингвизъм, включващ и български. Необходимо е освен традиционната лексика, присъстващата в учебниците по български език като чужд, да се подбере и допълнителна лексика, чрез която да се създава езикова и културна компетентност посредством сравнителен и контрастен подход. Поради езиковата специфика на разглеждания район съществува риск нивото на знание на българския език да не се повиши заради употребата на сродни езици. Изискват се усилия в посока на задълбочаване на познанията за думи и граматически категории, които са различни в сродните езици и създават неяснота или двусмисленост при смесването им.

Предвид факта, че 50% от децата в Запорожка област са от смесени бракове и принадлежат едновременно на две културни системи, трябва да се използват всички възможности на родноезиковото обучение за създаване на хармонично единство между близките, но и различаващи се култури на базата на едновременно изграждане на системно-езикови, речеви и емоционални и социални компетенции⁵. Най-подходяща за формиране на емоционална компетентност у учениците в мултикултурна среда чрез обучението по български език и литература е основната образователна степен. Това е изключително важна за мултиетнически райони, в които от първостепенно значение е разбирането на културната идентичност, зачитането на другостта, проявите на толерантност, формирането на съпричастност⁶. Езиковото обучение, развиващо емоционална и социална компетентност, може да помогне за преодоляването на актуалните в съвременното афективни прояви на учениците, в резултат на усложнените социално-икономически и политически проблеми.

Като вариант на самообучението за учениците от по-горните класове е полезно и смесеното обучение. При това обучение традиционното преподаване може да бъде допълнено с електронно обучение – особено при по-големи ученици, кандидат-студенти и работещи. Смесеното обучение е модел, който най-добре може да удовлетвори различните потребности чрез разширяване и задълбочаване на основните системно-езикови и речеви компетенции, придобити в традиционния курс за първоначално усвояване на българския език. Подобна стратегия ще помогне на обучаваните да преценят собственото си равнище на владене на български според Общата европейска езикова рамка с нейните 6 степени: A1, A2, B1, B2, C1, C2, за да работят последователно и целенасочено по овладяването на следващите равнища, съобразно потребностите си. Една от основните цели на обучението по български е *комуникативната*, с оглед на прагматичната ориентация на обучаваните, което значи създаване на умение за общуване в ежедневието (първо елементарно ниво – A1) и умение за участие в разговори по ежедневни теми, размяна на несложна устна и писмена информация, изразяване на мнения (второ/трето ниво A2/B1)⁷.

Категорията компетентности е динамична и най-общо се представя като съвкупност от знания, умения, способности и поведение, които се формират и прилагат, за да се постигат желаните резултати. Тя се създава и усъвършенства. Компетентността днес се приема като система от различни видове – езикова, социолингвистична, дискурсна, стратегийна, социокултурна, социална и пр.⁸ Основа на общата компетентност е езиковата компетентност с двете основни функции на езика – комуникативна и когнитивна. Ако в ранна възраст за изграждането на компетентност при етническите българи в мултиезикова среда е достатъчно изучаването на български език и литература, за по-късната и зрялата възраст е необходима много по-голяма лична активност. Целенасочената работа в тази посока не само може да компенсира различни дефицити, но и да усъвършенства личността.

В този смисъл трябва да се работи за активизиране на потенциала на изучаващите български език чрез включването им в различни обществени инициативи. Лекторите по български език, изпратени от МОН, и местните преподаватели трябва не само да осигурят участие в организациите от Българското посолство в Киев или от Министерството на образованието и науката на Украйна конкурси и олимпиади за ученици и студенти, а да популяризират актуалните в страната културно-исторически събития, към които да се приобщат и етническите българи от Северното Приазовие. Особено полезно в това отношение е представянето на постиженията на съвременната българистиката. Тук ще споделим опита си за съвместна научноприложна дейност по повод 250 години от създаване на „История Славянобългарска“ на Паисий Хилендарски – събитие, отбелязано в календара за чествания през 2012 г. на ЮНЕСКО (по решение на XXXVI сесия на Генералната конференция на ЮНЕСКО, състояла се в края на 2011 г. в Париж). Разгърнатата се в България научно-културна дейност, мотивирана от Паисиевата фраза: „*О неразумни и юроде! Защо срамуваш да се наречеш българин и не четеш, и не говориш на своя език?*“⁹, беше представена и пред етническите българи в областта. Като съвместна инициатива между Пловдивския университет и Центъра по българистика при МДПУ беше презентирана работата по проект на тема „*От идеята за историята към националното, космополитното и глобалното: преписите и преправките на „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски и културноидентификационните модели на XVIII–XXI в.*“ (Проект № НИ13 ФЛФ014/20.03.2013 от 23.04.2013 на Фонд „НИ“ на Пловдивски университет „Паисий

Хилендарски“). В МДПУ „Б. Хмелници“ и в Института по филология и социални комуникации в Бердянския държавен педагогически университет бяха изнесени публични лекции от А. Джелюва и М. Пачева: „Паисий Хилендарский и его „История Славяно-болгарска“ в Болгарин и в Украйне. Списки, переработки, исследования“ (05.11.2013 в МДПУ) и „История слов'яноболгарська“ у Болгарії та за її межами. Списки. Опрацювання. Дослідження (06.11.2013, БДПУ). Подобни прояви съответстват на новите тенденции за обучението по български език, които целят превръщането на езиковото обучение в обучение по култура¹⁰ и създаването на модел за запазване на идентичността при интензивен межкултурен обмен.

В този смисъл изключително значение има дейността за възстановяване на прекъснатите връзки на българските преселници от Северното Приазовие с българите от територията на страната. Главен посредник в интеркултурните контакти са етническите българи, съзатели и сътрудници в обединения от типа на центровете по българистика. Те са хора, утвърдени в научната или социалната сфера, които имат възможност за целенасочена дейност. Университетските центрове по българистика (ЦБ) в украинските университети разширяват дейността си извън научната и преподавателската работа в няколко посоки: 1) Осъществява се интензивно сътрудничество между българистичните центрове – ЦБ в Киевския национален университет „Тарас Шевченко“, ЦБ „Марин Дринов“ в Харковския национален университет „В. И. Каразин“ и ЦБ в Мелитополския държавен педагогически университет „Богдан Хмелници“; 2) Посочените българистични центрове работят заедно с всички университети и институти за изучаване на българския език: с Одеския национален университет „И. И. Мечников“, с Львовския национален университет „Иван Франко“, с Бердянския държавен педагогически университет, с Киевския славистичен университет, а също и с действащите училища и лицеи; 3) Привличат се преподаватели, студенти и граждани, които едновременно с изучаването на български език са ангажирани и с други дейности за разпространяването на българския език и култура. Работи се „на терен“ едновременно в България и в Северното Приазовие, като се обхващат различни групи.

Центърът по българистика в МДПУ организира научни сесии и конференции и провежда на всеки две години Приазовски българистичен семинар (I, II, III, IV – 2012), чиито материали се издават в поредицата „Българите от Северното Приазовие“. Сред основните насоки в дейността на Центъра е разширяването на извънуниверситетската дейност. Между Центъра по българистика (ЦБ) към МДПУ „Богдан Хмелници“, МДБК „Балкани“ в Мелитопол и община Сливен, откъдето са част от преселниците в Северното Приазовие, е установено трайно и ползотворно сътрудничество. Провеждат се най-различни мероприятия както в България, така и в Украйна. Изключителен принос има председателят на Центъра по българистика Сергей Пачев, както и сътрудниците Валентина Пачева, Мария Пачева, Арина Митева. През лятото на 2012 г. членовете на ръководствата на ЦБ към МДПУ и МДБК „Балкани“ Наталия Краско и Людмила Козар посетиха жителите на с. Гаврилово (Дермендере) и с. Трапоклово (Трапокло), пред които представиха историята, етнологията и съвременна поезия на таврийските българи. Есента на същата година в Запорожка област гостува делегация от Община Сливен и фолклорен ансамбъл от с. Тополчане, които взеха участие в научнопрактическата конференция, организирана от ЦБ към МДПУ, на тема: „Мелитопол – Сливен: теоретически и практическите аспекти международното партньорство“ (14–17.09.2012). Фолклорният ансамбъл изнесе концерти по повод честването на 150 години от преселването на българите от Бесарабия в Таврия, в с. Трояни, гр. Бердянск и гр. Мелитопол. Така етническите българи в Запорожка област имат възможност да сравняват своя език, обичаи и култура с тези на селищата от страната, от която произхождат.

На 07.08.2012 г. бе учреден Обществен съвет за сътрудничество с Бесарабско-Таврийската диаспора (ОССБТД) с център Сливен с участието на зам.-председателя на ЦБ към МДПУ и преподавател в МДПУ Наталия Краско. След подписването на Договор за сътрудничество между МДПУ и РИМ – Сливен се проведе международна археологическа и етнографска практика за студенти-историци от МДПУ в РИМ – Сливен и в региона. Студентите изучават предварително български език към Центъра по българистика.

Културният обмен е изключително интензивен и не е възможно изброяването на всички инициативи. Но не може да не отбележим някои от тях. На 17.06.2013 г. пред обществеността на Сливен бе направена официална театрализирана презентация на стихосбирката „Самодива“ на таврийската българска поетеса Людмила Козар – член на ЦБ към МДПУ.

На 1–03.11.2013 г. членове ОССБТД Сливен И. Иванов, Н. Краско, Н. Топалова взеха участие в работата на Втория велик събор на българите по света в град Варна, България, в пленарни заседания и по секции, където бяха обсъдени много въпроси, в това число и въпросът за изучаването на българския език и култура зад граница.

В обучението по съвременен български книжовен език в Северното Приазовие се съчетават традициите със съвременните методи и експерименти. Езиковата ситуация в Северното Приазовие предполага решаване на сложен комплекс от задачи. За целта е необходима адаптивна методика, защото българският език трябва да се изучава едновременно и като роден, и като чужд, с прилагане на диференциран и интегративен подход, което е необходимо за съхраняването на националното самосъзнание на българския етнос в Северното Приазовие.

¹ Стоянов, С. Просветното дело сред българските общности в Украйна. – URL: <http://litnet.bg/publish11/stilian.stoianov/prosvetnoto.htm> (дата обращения: 19.02.2014).

² Миланов, Е. Просветното дело сред българските общности зад граница в периода 1990–2002. – URL: <http://falmis.org/virtualna-biblioteka/prosvetnoto-delo-sled-bulgarskite-obshtnosti-zad-granica> (дата обращения: 10.02.2014).

³ Симеонов, И. Изучаването на български език и литература в Одеска област на Украйна. – URL: <http://litnet.bg/publish8/isimeonov/ukraina.htm> (дата обращения: 09.02.2014).

⁴ Иванова, Ц. Българският език в европейското университетско образование – статус, проблеми, перспективи. – URL: http://litnet.bg/publish_10/civanova/bylgarskiat.htm (дата обращения: 16.02.2014).

⁵ Иванова, Ц. Българите в чужбина, българският език, българската културна идентичност и българската държава. – URL: <http://president.bg/docs/1352300257.pdf> (дата обращения: 15.02.2014).

⁶ Николова, Д. С. Родноезиковото обучение като средство за съхраняване на националната идентичност и формиране на независима творческа личност // Материали міжнародної наукової конференції „ІV Приазовський болгаристичний семінар“. Серія „Болгари Північного Приазов'я: історія, мова та культура“. Книга 4. 2012, с. 82.

⁷ Врина-Николов, М. Изграждането на многоезична и многокултурна обединена Европа: предизвикателство за преподаването на по-малко разпространени езици. – URL: <http://litmet.bg/publish1/mvrinat/izgrazhdaneto.htm> (дата обращения: 17.02.2014).

⁸ Нешкова, Р. Формиране на емоционална компетентност у учениците в мултикултурна среда чрез обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен: автореф. на дис. ... доктор по педаг. науки. София, 2012, с. 7, 8. – URL: https://www.uni-sofia.bg/.../R_Neshkova_avtoreferat.pdf (дата обращения: 10.02.2014).

⁹ История славеноболгарская, собрана и нареждана Паисием иеромонахом... Стъмки за печат по първообраз Йорд. Иванов, София, 1914. – URL: http://www.pravoslavieto.com/books/history_paisij/ (дата обращения: 2.02.2014)

¹⁰ Петров, А. Обучението по български език – обучение по култура (Опит за футурологичен анализ). – URL: <http://litnet.bg/publish/apetrov/kultura.htm> (дата обращения: 08.02.2014).